

<https://doi.org/10.15388/VUIFSMD.2024.2>

KAIP PAVERSTI VALSTYBĘ REVOLIUCIJOS ĮRANKIU: LIETUVOS IR BALTARUSIJOS SOVIETŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS SUKŪRIMAS 1919 METAIS

Paulius Julius Mickys

SANTRAUKA. Lietuvos ir Baltarusijos Sovietų Socialistinė Respublika (LiBSSR) – vienas iš keisčiausių audringos XX a. pradžios Lietuvos istorijos tarpinių. Šiame straipsnyje bandoma atsiplėšti nuo Litbelą supančių stereotipų, negebančių paaiškinti kai kurių sudėtingesnių trumpo marionetinės respublikos gyvavimo elementų. Sovietinė kvazi-valstybė nagrinėjama visų pirma remiantis jai skirtu revoliucijos įrankio vaidmeniu. Galima nurodyti kelis būdus, kuriais bolševikinis sąjūdis tikėjosi pasinaudoti naujos sovietinės respublikos teritorija. Nors LiBSSR buvo kurta siekiant ją panaudoti tarptautinėje arenoje kaip Sovietų Rusijos diplomatinį ginklą, komunistų vadai netruko naujos sovietinės respublikos teritoriją panaudoti savo strateginiams, kariniams ir ekonominiams tikslams. Šių tikslų siekimas buvo visiškai nesuderinamas su vietinių gyventojų interesais, tačiau pagal specifinę komunistinę mąstyseną, traktuojančią politinius vienetus išimtinai kaip daugialypius revoliucijos įrankius, visos vietinės problemos nublankdavo prieš daug svarbesnį revoliucijos pergalės tikslą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos ir Baltarusijos SSR, Litbelas, Sovietų Rusija, bolševikai, Raudonoji armija, agrarinė politika, marionetinė valstybė.

How to turn a state into the tool of revolution: the creation of the Soviet Socialist Republic of Lithuania and Belarus in 1919

SUMMARY. Soviet Socialist Republic of Lithuania and Belarus (SSR LiB) is one of the strangest and least understood periods in a turbulent history of Lithuania of the beginning of the 20th century. This paper aims to tackle stereotypes surrounding the Litbel, which are not always able to explain some of the more puzzling elements of the life of the puppet republic. The soviet quasi-state is examined primarily through the lens of the role of instrument of revolution assigned to it. One can distinguish several different ways in which the Bolsheviks hoped to use the territory of Lithuania and Belarus, to which a state-like organizational form was given. Although the Bolsheviks originally brought the SSR LiB to life as a diplomatic weapon for the protection of Soviet Russia, communist leaders were quick to exploit the territory of the new soviet republic for their strategic, military, as well as economic gains. The pursuit of the aforementioned gains was not in the least compatible with the interests and needs of the local population. However, the specific communist thinking, which viewed all political units almost solely as instruments of revolution, did not allow for even a slightest comparison

between local problems and the ultimate goal of victory for the socialist revolution, which was viewed as infinitely more valuable.

KEYWORDS: SSR of Lithuania and Belarus, Litbel, Soviet Russia, the Bolsheviks, Red army, agrarian policy, puppet state.

Įvadas

Laikotarpis po Pirmojo pasaulinio karo Vidurio ir Rytų Europoje pasižymėjo ne vien bandymais šioje žemyno dalyje perbraižant nusistovėjusias politines ribas sukurti dešimtis naujų nacionalinių valstybių. Nuo šio laikotarpio lygiai taip pat neatsiejamas ir bolševikų, užgrobusių valdžią Didžiojo karo nualintoje Rusijoje, siekis įžiebtį revoliucijos gaisrą ne tik buvusioje imperijoje, bet ir likusiame pasaulyje. Vienas iš ryškiausių šio laikmečio ir Rusijoje, ir kitose bolševikų užgrobtose teritorijose pastarųjų vykdyto politinio reorganizavimo bruožų tapo sovietinių respublikų kūrimas. 1918–1919 m. sandūroje, bolševikams užėmus visą Baltarusiją ir didžiąją dalį Lietuvos, tokio tipo valstybiniai dariniai buvo paskelbti ir čia. Vis dėlto itin retai prisimenama, kad vos po kelių mėnesių nuo sovietinių Lietuvos ir Baltarusijos respublikų atsiradimo čia šeimininkavę bolševikai nusprendė sujungti savo sukurtas kvazivalstybes į bendrą valstybinį darinį. Taip gimė vienas iš keisčiausių, paslaptiniausių, mažiausiai suprantamų ir dažniausiai užmirštamų sovietų politinių eksperimentų – Lietuvos ir Baltarusijos Sovietų Socialistinė Respublika (LiBSSR), dažniau vadinama tiesiog Litbelu. Ko gero, nė vienas istorikas negali kategoriškai atsakyti, kas nulėmė LiBSSR atsiradimą, o juo labiau – kokia buvo šio politinio vieneto esmė. Tai nestebina, mat suprasti ir tinkamai įvertinti bolševikų motyvus ir jų siekius šiuo atveju yra tikrai sudėtinga. Dėl tos pačios priežasties šiame straipsnyje nebus bandoma be išlygų atskleisti aptariamąsias kvazivalstybės prigimties. Vis dėlto padarius itin svarbią ir ne visada pakankamai įvertinamą prielaidą, kad šio laikotarpio bolševikai valstybę, kaip politinės organizacijos formą, beveik išimtinai laikė viso labo įrankiu, o ne savaiminiu tikslu, įmanoma į trumpą, tačiau audringą Litbello gyvenimą pasižiūrėti kiek kitu kampu, taip pagilinant jo suvokimą. Taigi, pagrindinis šio **tyrimo tikslas** – atskleisti bolševikų supratimą apie savo sukurtos sovietinės respublikos paskirtį ir jos sukūrimo tikslus. To bus siekiama atskleidžiant, kaip sovietinė respublika buvo naudojama įtvirtinant socialistinės revoliucijos interesus geopolitinėje, strateginėje plotmėje, taip pat visokeriopai ekonomiškai panaudojant LiBSSR vykstančios revoliucijos reikmėms.

Vertingiausi nagrinėjant šią temą yra archyviniai dokumentai. Nagrinėjamo laikotarpio (ir ne tik) bolševikinis sąjūdis buvo visiškai ištrynęs ribas tarp valstybinės ir partinės (Komunistų partijos) veiklos, todėl nenuostabu, kad didelę dalį su LiBSSR susijusių dokumentų galima rasti Lietuvos ypatingojo archyvo (LYA) Lietuvos komunistų partijos centro komiteto fonde (f. 77), kur saugomi Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos (LiBKP) centro komiteto dokumentai, sovietinės Lietuvos ir Litbello vyriausybių

posėdžių protokolai, dekretai ir nutarimai, kai kurie diplomatiniai dokumentai, milicijos dokumentai, įvairūs pranešimai, komunistinių veikėjų raštai ir kita. Nemažai su Litbelu susijusios medžiagos galima aptikti ir Lietuvos centriniam valstybės archyve (LCVA), kuriame daugeliui LiBSSR valdžios institucijų skirti nuosavi fondai. Nepaisant kai kurių iš šių fondų skurdumo, naudingos informacijos galima rasti Darbo (f. R-12), Aprūpinimo (f. R-21), Mitybos (f. R-246) Liaudies komisariatų ir kai kuriuose kituose fonduose. Didelės svarbos tiriant LiBSSR turi ir tuometinė spauda, naudingų žinių gali pateikti ir komunistų leisti laikraščiai, ir kitoms politinėms srovėms priskirtini leidiniai. Atskirai verta paminėti ir kai kurių lietuvių politikos ir visuomenės veikėjų, išgyvenusių straipsnyje nagrinėjamus įvykius, atsiminimus¹ ir jų vertę tyrimui.

LiBSSR ir su šia sovietine respublika susiję klausimai yra sąlygiškai mažai tirti ir retai figūruoja kaip savarankiškas tyrimų objektas. Dėl ganėtinai menko susidomėjimo ir temos abstraktumo yra sunku išgryninti aiškią istoriografinę koncepciją, galima nebent įvardyti tam tikras ne visada aiškiai susijusias prieigas, kuriomis naudojasi mokslininkai, tiriantys Litbelą. Istoriografijoje į šio valstybinio darinio atsiradimą dažnai žvelgiama per skirtingų nacionalizmų ir jų tarpusavio konfliktų prizmę², tačiau taip pat neretai akcentuojamas ir tarptautinio konteksto vaidmuo³. Vakarų istoriografijoje sąlygiškai nedaug mokslininkų yra tyrę Litbelą kaip atskirą objektą, todėl verta paminėti Stanisława Bordiczenko straipsnį⁴. O baltarusių istoriografijoje galima pastebėti ryškią sovietinės istoriografijos įtaką, kuri pasireiškia Litbela (ir kai kurių kitų sovietinių respublikų) kaip legitimios ir suverenos valstybės traktavimu⁵. Verta paminėti, kad pirmasis bolševikmetis buvo gan plačiai tirtas ir sovietmečiu, vienas iš pagrindinių ir plačiausių šiai temai skirtų veikalų yra Broniaus Vaitkevičiaus monografija⁶. Nors sovietinėje istoriografijoje Litbela atsiradimo ir gyvavimo įvykiai yra pateikiami šališkai, tačiau pažymėtina, kad būtent sovietinėje (ir iš dalies baltarusių) istoriografijoje pačioje komunistinėje organizacijoje vykę procesai nušviečiami kur kas nuodugniau, o Vakarų istoriografijoje ši plotmė kartais visiškai ignoruojama. Apibendrinant galima pasakyti, kad LiBSSR stokoja tyrėjų dėmesio ir gilesnio suvokimo, dažniausiai apsiribojama bendresniais teiginiais apie butaforinį ir marionetinį Litbela pobūdį, tokiu būdu neatsižvelgiant į aibę svarbių su tiriama tema susijusių niuansų.

Kodėl atsirado LiBSSR?

Nors Litbelas, kaip minėta, ir nesulaukia itin daug dėmesio, panašu, kad būtent bendros Lietuvą ir Baltarusiją suvienijusios sovietinės respublikos atsiradimo klausimas

1 G. Šapoka, 2013.

2 P. A. Rudling, 2014; N. P. Vakar, 1965; J. Smith, 1999; D. Mačiulis, D. Staliūnas, 2015.

3 A. Eidintas, A. Žalys, E. Senn, 1997.

4 S. Bordiczenko, 2020.

5 A. Тихомиров, 2003.

6 B. Vaitkevičius, 1967.

tyrėjus domina labiausiai. Dėl didelės aptariamo laikotarpio painiavos ir neaiškumo mokslininkai nesiima kategoriškai apibrėžti jos atsiradimą lėmusių priežasčių. To nesiekia ir šio straipsnio autorius, tačiau remiantis prieinamais archyviniais dokumentais įmanoma suformuluoti pagrįstą nuomonę aptariamam klausimui. Būtina pabrėžti, kad nors publikacijoje ir nebus aptariama lietuvių ar baltarusių nacionalizmo įtaka, autorius ne-neigia šių veiksmų vaidmens, veikiausiai šis tiesiog neapibūdintas tirtoje medžiagoje.

Prieš aptariant paties Litbelo atsiradimą, vertėtų porą žodžių pasakyti ir apie šios kvazivalstybės pirmtakes – Lietuvos ir Baltarusijos sovietines respublikas ir tai, kodėl šias teritorijas užėmę bolševikai pasirinko būtent tokią jų politinės organizacijos formą. Viena vertus, šių sovietinių respublikų atsiradimą galima paaiškinti sąlyginiais tuometinių revoliucijos vadų liberalumu nacionaliniais klausimais⁷, tačiau tai gan sunkiai pritaikoma čia aptariamoms teritorijoms. Bolševikinis sąjūdis nebuvo monolitinis, o kai kurios jo dalys į bet kokius nacionalinius klausimus žvelgė itin neigiamai ir absoliučiai nesuprato jų reikšmės⁸. Būtent tai galima pasakyti apie daugelį Baltarusiją valdžiusių komunistų⁹, tačiau nuo savo „draugų“ neatsiliko ir Lietuvos bolševikai, kurie taip pat nematė jokio poreikio savo tėvynę reorganizuoti į atskirą sovietinę respubliką. Kaip pavyzdį, iliustruojantį šį teiginį, galima įvardyti faktą, kad sovietinė Lietuvos respublika faktiškai pradėjo egzistuoti šią atbuline tvarka pripažinus Maskvai, nors joks sovietinis valstybingumas Lietuvoje nebuvo skelbtas¹⁰.

Šis faktas atskleidžia ir tai, kad bolševikų užimtų teritorijų politinę organizaciją paprastai nulemdavo būtent pragmatiniai Maskvos interesai, skirti revoliucijos sklaidai. Potencialus Lietuvos ir Baltarusijos sovietinis valstybingumas šiam tikslui galėjo pasitarnauti dvejopai: viena vertus, sukurti atsvarą bandžiusioms susikurti Lietuvos ir Baltarusijos valstybėms, kurioms komunistai buvo perdėm priešiški¹¹, kita vertus, tokiu būdu sukuriant jungtį tarp Sovietų Rusijos ir valstybės, kurią bolševikai bent kurį laiką manė esant ar greitai tapsiant nauju revoliucijos židiniu – Vokietijos. Archyvuose dokumentuose galima aptikti šio laikotarpio komunistų samprotavimų apie ypatingą Lietuvos, kaip revoliucinės tvirtovės ir tilto tarp dviejų revoliucijos židinių, vaidmenį¹².

Tačiau kodėl šias teritorijas, pasak bolševikų, reikėjo sujungti? Ko gero, svarbiausias tokį sprendimą nulėmęs veiksnys buvo karinė padėtis, kurioje bolševikai atsidūrė 1919 m. pradžioje. Rusijai skęstant pilietinio karo chaose šiuo laikotarpiu paaštrėjo bolše-

7 J. Smith, 1999, p. 6.

8 Ten pat, p. 21.

9 А. Тихомиров, 2003, p. 21.

10 Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių valdžios manifestas, Vileika, 1918-12-16, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. 77, ap. 1, b. 31, l. 1–8.

11 „Ieško pagalbos“, in: *Komunistas*, 1919, Nr. 8, p. 4.

12 RKP(b) lietuvių sekcijų centro biuro pranešimas, Maskva, 1918-11-17, in: LYA, f. 77, ap. 1, b. 37, l. 1–3.

vikų karinis konfliktas su atsikūrusia Lenkijos valstybe. Archyviniai dokumentai atskleidžia, kad revoliucijos vadams Maskvoje kilo mintis pasienyje esančias teritorijas sujungti į vieną valstybinį darinį, kad būtų galima juridiskai apsaugoti nuo Lenkijos karinių veiksmų¹³. Pragmatinį ir utilitarinį šios projektuojamos valstybės pobūdį rodo ir tai, kad iš pradžių apie bendrą Lietuvos ir Baltarusijos sovietinę respubliką nekalbėta, viso labo norėta prijungti Minsko guberniją prie Lietuvos. Tuomet, pasak bolševikų, ši valstybė (nepriklausomai nuo jos pavadinimo), teoriškai kaip ir Lenkija susikūrusi laisvo tautų apsisprendimo pagrindu, turėtų lyg skydas apsaugoti Rusiją nuo karinės agresijos iš Vakarų. Nors nei Lietuvos, nei Baltarusijos komunistai šiai idėjai didelių simpatijų neįrodė, planas buvo įgyvendintas: vienas iš pirmųjų 1919 m. vasarį sukurtos, bendros sovietinės Lietuvos ir Baltarusijos valdžios žingsnių buvo pradėti taikos derybas su Lenkija bei užmegzti su ja diplomatiniai santykiai¹⁴. Įdomu, kad planui visiškai nepasiteisinus ir Sovietų Rusijai tų pačių metų balandį savarankiškai pradėjus daryti diplomatiniai žingsnius išspręsti konfliktą su Lenkija, Litbelo valdžia liko šių procesų parašėse. Tokia situacija, visiškai išmušusi iš vėžių Lietuvos ir Baltarusijos komunistus¹⁵, rodo, kad Litbelui praradus savo kaip diplomatinio įrankio vertę, pasikeitė ir Maskvos požiūris į šią teritoriją.

Galima įvardyti ir kelis smulkesnius veiksmus, autoriaus nuomone, prisidėjusius prie LiBSSR atsiradimo. Verta akcentuoti Lietuvos komunistams itin svarbų žmonių trūkumą¹⁶, kurį galimai buvo mėginama spręsti sujungiant būtent sovietinę Lietuvą ir sovietinę Baltarusiją. Ne mažiau svarbu suprasti ir tai, kad komunistai apskritai neslėpė savo galutinio tikslo – visas valdomas teritorijas sujungti į vieną politinę sistemą. Buvo nuolat pabrėžiama, kad Litbelas tėra pereinamasis etapas šio tikslo link¹⁷, tad galima teigti, kad jei ne itin nepalanki karinė padėtis, kurioje buvo atsidūrę aptariamojo laikotarpio bolševikai, jų valdomos teritorijos greičiausiai būtų patyrusios daugiau tokių transformacijų. LiBSSR neturėjo tapti nei vienintele, nei paskutine iš jų.

LiBSSR atsiradimo faktas ir jo aplinkybės atskleidžia, kad sau pavaldžias teritorijas bolševikai reorganizavo visų pirma vertindami revoliucijos centro – Rusijos – interesus. Aptarti įvykiai aiškiai rodo Litbelo, kaip diplomatinio ir politinio įrankio, vertę Maskvai. Vis dėlto svarbu suprasti, kad besikeičiant situacijai kito ir Maskvos poreikiai, ir būtent šie pokyčiai diktavo, kaip viena ar kita teritorija bus valdoma toliau, t. y. komunis-

13 Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos centro komiteto posėdžio protokolas, Vilnius, 1919-01-29, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 5, l. 10.

14 „Lenkijos Respublikos Valdžiai“, in: *Komunistas*, 1919, Nr. 26, p. 2.

15 Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos centro komiteto posėdžio protokolas, Vilnius, 1919-04-05, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 5, l. 109-111.

16 Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos kovo-balandžio mėn. ataskaita (data nenurodyta), in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 15, l. 2-3.

17 Z. Angarietis, „Lietuvos nepriklausomybė ir susivienijimas su Baltarusija“, in: *Komunistas*, 1919, Nr. 25, p. 1.

tų kuriama politinė sistema dažniausiai būdavo paviršutiniška ir dinamiška. Lietuvos ir Baltarusijos teritorijoje kurtos sovietinės respublikos neturėjo realaus turinio ir buvo viso labo *etiketės*, kurios dėl vienos ar kitos priežasties galėjo būti naudingos revoliucijos plėtrai. Kaip jau minėta, Litbelas gan greitai tapo nebereikalingas užduočiai, kuriai įgyvendinti buvo sukurtas, tačiau tai nebuvo vienintelis būdas bolševikams pasinaudoti šiuo valstybiniu dariniu.

LiBSSR, Sovietų Rusija ir Raudonoji armija: painūs tarpusavio santykiai

Visą LiBSSR egzistavimo laikotarpį šią kvazivalstybę supo nuolatiniai kariniai konfliktai ir staigių, sunkiai nuspėjamų politinių permainų sūkūriai. Atidesnis žvilgsnis į šiuos įvykius atskleidžia, kad karinės ir diplomatinės (jei taip galima įvardyti) Litbello istorijos gijos yra sunkiai atskiriamos. Kaip minėta, dažniausiai visas sovietinę respubliką supęs karinis ir politinis kontekstas aiškinamas gan paprastai: Litbelas buvo marionetinis, visiškoje Sovietų Rusijos malonėje esantis politinis darinys, o jo teritorijoje veikė Sovietų Rusijos Raudonoji armija. Nors šie teiginiai, be abejo, turi tvirtą pagrindą, būtų prasminga dar kartą peržvelgti sudėtingą Litbello, Sovietų Rusijos ir čia veikusių karinių dalinių sąveiką. Būtent ši sąveika padeda atskleisti tikrąjį LiBSSR pobūdį. Vis dėlto, kaip netrukus paaiškės, šia tema ne viskas taip vienprasmėška kaip galėtų atrodyti.

Nors ir gan paviršutiniškai, LiBSSR ją valdžiusių komunistų vis vien buvo traktuojama kaip nepriklausoma valstybė, privalėjusi turėti vieną iš pagrindinių nepriklausomos valstybės atributų – nuosavą kariuomenę. Žinoma, sovietinės Lietuvos vadų 1919 m. pradžioje į Maskvą siūsti prašymai dėl nuosavos kariuomenės sukūrimo¹⁸ turėjo aiškiai apibrėžiamas, pragmatines priežastis. Lietuvoje šeimininkavusi Raudonoji armija užsiėmė beatodairiškų rekvizicijų, neatskiriama nuo paprasčiausio plėšikavimo, vykdymu, kuris neretai trikdydavo ir pačios sovietinės valdžios darbą¹⁹. Nesunku suprasti, kad nuosavos kariuomenės sukūrimu buvo siekta sušvelninti visuomenės ir kariuomenės santykius bei apskritai suteikti daugiau teisėtumo sovietinei valdžiai.

Vis dėlto archyvinė medžiaga atskleidžia, kad nei sovietinė Lietuva, nei Litbelas taip ir nesukūrė nieko panašaus į nuosavą kariuomenę. Nors šie valstybiniai dariniai ir turėjo tam tikras karines institucijas (Karo reikalų LK ir revoliucines karines tarybas), o diskusijos apie karinę padėtį buvo itin dažnas, neretai ir dominuojantis sovietinių vyriausybių protokolų elementas²⁰, galima teigti, kad LiBSSR, kaip politinis vienetas, neturėjo

18 Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių valdžios posėdžio protokolas. Vilnius, 1919-01-31, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 27, l. 24–25.

19 Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių valdžios posėdžio protokolas. Daugpilis, 1919-01-02, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 27, l. 1–2.

20 Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos centro komiteto posėdžio protokolas. Vilnius, 1919-04-05, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 5, l. 73–74.

beveik jokios įtakos jo teritorijoje veikusiems kariniams daliniams ir privalėjo užsiimti visokeriopu šių dalinių poreikių tenkinimu.

Vis dėlto paaiškinimas, kad Litbello teritorijoje veikusi Raudonoji armija tebuvo okupacinė Sovietų Rusijos kariuomenė, yra nepakankamas. Autoriaus nuomone, problema yra kur subtilesnė nei galėtų atrodyti, o šiek tiek plačiau jai atskleisti būtina įsigilinti į pačių komunistų mąstyseną. Nors sovietinė spauda kaip šaltinis nekelia didelio pasitikėjimo, reikėtų padaryti svarbią pastabą: atmetus jai būdingą komunistinį dogmatizmą, aptariamo laikotarpio bolševikinė spauda buvo stebėtinai atvira, o joje pasirodydavusiuose komunistinių veikėjų straipsniuose retai būdavo dangstomi ar slepiami šių tikrieji motyvai. Atsižvelgiant į tai, galima nesunkiai pastebėti tam tikrus pasikartojančius bolševikų kalbėjimo apie Raudonąją armiją motyvus, kurie, taip pat sprendžiant ir iš archyvinių dokumentų, panašūs į nuoširdžius jų autorių įsitikinimus. Raudonoji armija komunistų straipsniuose ir dokumentuose paprastai būdavo vertinama, viena vertus, kaip neturinti teritorinės ar tautinės priklausomybės, kita vertus, kaip esanti pagrindinis revoliucijos sėkmės garantas. Ypatingas jos vaidmuo vykstančioje revoliucijoje būdavo akcentuojamas kone nuolat²¹, tačiau gan įdomu ir tai, kad komunistinėje mąstysenoje raudonarmietis paprasčiausiai negalėjo būti atsakingas už savo neteisingus ar neteisėtus veiksmus. Už tai galėjo būti kaltinama tik visuomenė, nepakankamai pasirūpinusi raudonarmiečių gerove²².

Bolševikų mintims antrina ir jų praktiniai veiksmai dėl Raudonosios armijos. Nors LiBSSR valdžia ir mėgino kovoti su besaikiais šios armijos vykdomais plėšimais (būta tikrai daug to apraiškų, pavyzdžiui, raudonarmiečių nusikaltimams tirti steigtos specialios komisijos²³), daug svarbiau komunistams atrodė kuo labiau užtikrinti Raudonosios armijos poreikius. Tai pagrindžia visokeriopos raudonarmiečiams ir jų šeimoms skirtos lengvatos²⁴, atlaidus požiūris į jų daromus nusikaltimus ir amnestijos²⁵, raudonarmiečiams skirtos dovanos²⁶ ir demonstracijos²⁷. Litbello rūpinimasis šios armijos socialine apsauga atrodo ypač neįprastai, prisiminus, kad nei praktiškai, nei teoriškai sovietinė respublika savo kariuomenės neturėjo.

Nusakyta situacija gali atrodyti nelogiška ar net paradoksali, tačiau komunistinės logikos analizė taip pat atskleidžia ir veiksnį, galintį nesunkiai paaiškinti minėtą situaciją.

21 Bl. Mt, „Remkime raudonąją armiją!“, in: *Komunistas*, 1919, Nr. 47, p. 1.

22 Assa, „Laukų darbininkai ir raudonoji armija!“, in: *Komunistas*, 1919, Nr. 48, p. 2.

23 Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių valdžios posėdžio protokolas. Vilnius, 1919-01-17, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 27, l. 14–15.

24 LiBSSR Liaudies komisarų tarybos dekretas dėl savanorių į Raudonąją armiją aprūpinimo (data nenurodyta), in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 25, l. 48.

25 LiBSSR Liaudies komisarų tarybos protokolas. Vilnius, 1919-03-11, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 25, l. 4–5.

26 LiBSSR Liaudies komisarų tarybos posėdžio protokolas. Vilnius, 1919-04-04, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 25, l. 34–35.

27 „DRAUGAI“, in: *Komunistas*, 1919, Nr. 28, p. 1.

Komunistų veiksmai ir mintys suponuoja, kad Raudonoji armija, kaip institucija, visų pirma buvo suvokiama kaip komunistinės politinės organizacijos, o ne kokios nors valstybės atributas. Maža to, nesunkiai galima įžvelgti, kad bolševikai visiškai neskyrė politinės raidos nuo karinių veiksmų: vykstančios socialistinės revoliucijos kontekste kariniai veiksmai ir buvo suvokiami kaip politinė raida. Sovietinės valdžios ir raudonarmiečių ryšys buvo apibūsinamas: reikalui esant, abi pusės galėjo tapti viena kitos kūrimosi katalizatoriumi. Kartais tai nulemdavo gan kuriozines situacijas, pavyzdžiui, sovietinės valdžios institucijų Raudonojoje armijoje kūrimą be centrinės Litbelo valdžios žinios²⁸. Taip pat šią mintį paremia komunistų dažniausiai teikta pirmenybė būtent šios armijos politiniam aspektui²⁹.

Taigi, būtina pažymėti, kad aptariamojo laikotarpio Raudonoji armija negali būti vertinama vien kaip ginkluotosios pajėgos. Bolševikams raudonarmiečiai visų pirma buvo savita darbininkų klasė, su ginklu rankoje dirbusi revoliucijos pergalei ir buvusi pagrindiniu šios pergalės garantu. Šio itin privilegijuoto visuomenės sluoksnio visokeriopas aprūpinimas turėjo būti aukščiausias sovietinių institucijų prioritetas visais valdžios lygmenimis. Tuo tarpu tokie veiksniai kaip griežta hierarchinė subordinacija ar aiškus teisinis pavaldumas kokiam nors politiniam vienetui tebuvo antraeilės reikšmės. Raudonoji armija priklausė revoliucijai, o bolševikų įsivaizduojama revoliucija neturėjo remtis politinėmis ribomis. Būtent tokia prieiga, straipsnio autoriaus nuomone, gali būti labai naudinga geriau suvokti čia aprašytų įvykių pobūdį, nes komunistinė logika nebuvo skirta vien laikraščių ir protokolų puslapiams, o lygiai taip pat smarkiai atsispindėjo šių politikoje pačiose įvairiausiose srityse.

Kita vertus, negalima tikėtis pamatyti visapusiško vaizdo trumpai nepaminėjus dar vieno keblaus ir painaus veiksnio – LiBSSR ir Sovietų Rusijos santykių problematikos. Paplitęs aiškinimas, kad Litbelas tebuvo marionetinė, visiškoje Sovietų Rusijos malonėje buvusi valstybėlė, taip pat nepajėgus paaiškinti kai kurių subtilesnių šių santykių charakteristikų. Pavyzdžiui, gan keistai atrodo didelė, iš dalies pačių Litbelo valdančiųjų nulemta finansinė marionetinės valstybės priklausomybė nuo Sovietų Rusijos. Archyviniai dokumentai rodo, kad absoliuti dauguma sovietinės valdžios neįžvelgė jokio reikalo rūpintis savarankiškais finansais ir gan aklai pasitikėjo Sovietų Rusijos subsidijomis³⁰, o kai kuriuose kituose šaltiniuose atsispindi didelis komunistinės finansų sistemos neefektyvumas ir išlaidavimas, daugiausia Maskvos sąskaita³¹. Kitaip tariant – finansinė priklausomybė nuo Maskvos nebuvo vien asimetriškų Sovietų Rusijos ir LiBSSR santy-

28 „PRISAKYMAS No. 16“, in: *Komunistas*, 1919, Nr. 19, p. 4.

29 Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos centro komiteto posėdžio protokolas. Vilnius, 1919-04-05, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 5, l. 73–74.

30 Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių valdžios posėdžio protokolas. Vilnius, 1919-01-17, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 27, l. 9–11.

31 G. Šapoka, 2013, p. 316–317.

kių rezultatas. Klausimų kelia ir bendra Lietuvos ir Baltarusijos bei Maskvos bolševikų santykių dinamika, kadangi ši sunkiai telpa į tradicinius subordinuotos ir dominuojančios valstybės rėmus. Litbello valdantiejiems atrodė svarbu ne vien užtikrinti Maskvos interesus. Lietuvos ir Baltarusijos komunistai pasižymėjo dideliu noru visais atžvilgiais mėgdžioti Maskvos politiką ir visokeriopai skatinti kuo didesnio kiekio žmonių iš Maskvos išitraukimą į respublikos valdymą. Galima aptikti pačių įvairiausių to apraiškų: įstatymų kopijavimą³², privilegijas konkrečiai iš Maskvos atvykusiems komunistams³³ ir net tokį absurdą kaip Maskvos laiko LiBSSR įvedimą³⁴. Tačiau bene labiausiai stebina tai, kad Lietuvos ir Baltarusijos komunistai, pasinaudodami savo sukurtomis socialinėmis institucijomis, pradėjo siųsti miestų bedarbius į Rusijos ginklų fabrikus. Šiuos įvykius fiksuojančiuose komunistų dokumentuose reiškiamas didelis komunistų džiugesys, kad Lietuvos bedarbiai siunčiami būtent į tuos fabrikus, kurie užsiima išskirtinai Raudonosios armijos aprūpinimu³⁵.

Taigi, panašu, kad taip pat reikia Litbello ir Maskvos santykių tam tikros revizijos pagal šiek tiek anksčiau minėtą schemą: jei bolševikinė logika ir revoliucinė pasaulėjauta taip smarkiai transformavo ginkluotųjų pajėgų prigimtį, galima numanyti, kad panašiai buvo transformuota ir valstybių tarpusavio santykių koncepcija. Trumpa Maskvos ir Litbello santykių apžvalga rodo, kad patys bolševikai savo tarpusavio santykius visų pirma suvokė ne kaip tarpvalstybinius ryšius, o kaip ryšius tarp politinės organizacijos centro ir jos padalinio. Būtent toks aiškinimas leidžia kur kas geriau suprasti kai kuriuos itin paradoksaliai atrodančius šių santykių aspektus. Pačių Lietuvą ir Baltarusiją valdžiusių komunistų nuomone, Litbelas tebuvo į valstybinės organizacijos rėmus įkištas bolševikinės organizacijos padalinys, kurio gerovė, lyginant su revoliucinio centro, galėjo būti nebent antraeilė. Daug svarbiau buvo kuo ekstensyviau prisidėti prie vykstančios revoliucijos ir šiam tikslui negailėti nieko. Lietuvos ir Baltarusijos komunistai nesijautė subordinuoti Maskvos interesams, šie interesai visų pirma buvo suprantami kaip savi. Apibendrinant reikia pabrėžti, kad specifinė bolševikų mąstysena ir juos supusio pasaulio vertinimas beveik išimtinai per savo organizacijos politinės raidos prizmę smarkiai paveikė Litbello prigimtį įvairiomis prasmėmis ir būtent todėl šios kvazivalstybės istorijoje yra tiek daug abstrakčių ir sunkiai suvokiamų detalių.

32 LiBSSR Mažosios Liaudies komisarų tarybos posėdžio protokolas. Vilnius, 1919-03-08, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 25, l. 62–64.

33 Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių valdžios posėdžio protokolas. Daugpilis, 1919-01-07, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 27, l. 8.

34 „VYRIAUSYBĖS ĮSAKYMAI IR PRANEŠIMAI“, in: *Komunistas*, Nr. 36, p. 4.

35 LiBSSR Darbo Liaudies komisariato pranešimas (data nenurodyta), in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-12, ap. 1, b. 2, l. 62.

Bolševikų agrarinė politika

Straipsnyje jau aptarta, kad Litbelas buvo sukurtas kaip diplomatinis įrankis Maskvos bolševikų rankose, o valdomas ir administruojamas kaip strateginis įrankis, eks-tensyviai naudotas visokeriopoms revoliucijos reikmėms. Vis dėlto viena iš svarbiausių LiBSSR, kaip revoliucijos instrumento, panaudojimo apraiškų – ekonominė – liko neap-tarta.

Diskusija apie LiBSSR kaip išteklių šaltinio panaudojimą yra neatsiejama nuo ko-munistų vykdytos agrarinės ir maisto politikos. Ir vienas, ir kitas šios glaudžiai susijusios politikos aspektas šiek tiek kitu kampu atskleidžia tai, kaip bolševikai suvokė Litbela pa-skirtį.

LiBSSR agrarinei politikai apibūdinti galima pasitelkti paradoksalių įvykių seką. 1919 m. pradžioje pasirodęs žemės dekretas faktiškai nepakeitė iki tol provincijoje eg-zistavusios socioekonominės sanklodos ir tai beveik iš karto sukėlė didžiulį visuomenės nepasitenkinimą³⁶. Komunistai ne tik nepasirodė esantys mažažemių ir bežemių gynėjai, bet ir nuo pat pirmųjų savo valdžios dienų stropiai ir dėmesingai rūpinosi tuo, kad dvarai jokiais būdais nebūtų grobstomi ar dalijami³⁷. Negana to, archyvinė medžiaga rodo tam tikrą pasimetimą ir negebėjimą išgryninti prasmingos žemės politikos³⁸, taip pat atsklei-džia ir visai nelauktų faktų: bolševikinis žemės ūkio administravimas rėmėsi vietos žem-valdžiais ir privalėjo taikytis prie jų interesų³⁹. Tai, kad bolševikai nesiėmė beveik jokių žemės pertvarkymų, atrodo dar keisčiau prisiminus, kad tuometinėje visuomenėje žemės klausimas buvo kaip niekada subrendęs⁴⁰. Jį išspręsti buvo ne tik gyvybiškai svarbu, bet ir jo sprendimas galėjo suteikti bolševikams taip reikalingo palaikymo ir teisėtumo.

Paiškinanti, kodėl bolševikai veikė kone absoliučiai priešingai nei reikalavo susi-klosčiusi situacija, sudėtinga tik iš pirmo žvilgsnio. Č. Laurinavičiaus nuomone, socia-listinė revoliucija Lietuvoje pačių jos vadų iniciatyva apskritai neturėjo tapti plačiuosius visuomenės sluoksnius įtraukiančiu reiškiniu⁴¹. Šio straipsnio autoriaus nuomone, šis teiginys ypač svarbus būtent ekonominei bolševikų politikai. Tam, kaip ji buvo vykdoma, galima įvardyti paprastą, tačiau labai svarią priežastį: kuo menkesnis susiklosčiusios eko-nominės sistemos sudrumstimas buvo būtina sąlyga norint kuo ekstensyviau panaudoti LiBSSR teritorijoje esamus išteklius.

36 „Vilnius, Sausio 18 d.“, in: *Laisvoji Lietuva*, 1919, Nr. 6, p. 1.

37 Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių valdžios posėdžio protokolai. Daugpilis, 1919-01-04, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 27, l. 4.

38 Aktyvių Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos veikėjų pasitarimo dėl agrarinės politikos pro-tokolas, 1919-06-08, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 13, l. 3–8.

39 Ten pat.

40 „Vilnius, sausio 7 d.“, in: *Laisvoji Lietuva*, 1919, Nr. 2, p. 1.

41 Č. Laurinavičius, 2008, p. 188–189.

Netenka abejoti, kad būtent tai buvo pagrindinis bolševikų motyvas. Siaubingą Litbello ekonominį išnaudojimą, visiškai neatsižvelgiant į vietinius poreikius ir interesus, yra gan išsamiai aprašęs S. Bordiczenko. Tegalima pridurti, kad ir šiam tyrimui naudota medžiaga atskleidžia itin liūdną pražūtingos komunistų ekonominės politikos nulemtą vaizdą. Maisto trūkumas ir badas tapo visos aibės kitų LiBSSR kankinusių problemų priežastimi – šiltinės epidemijos miestuose⁴² ir fiksuotas smarkiai išaugęs nusikalstamumas⁴³ yra tik kelios iš jų. Nuo žiaurių totalaus ekonominio išnaudojimo nebuvo apsaugoti ir su sovietų valdžia susiję asmenys. Daug ką atskleidžia Vilniaus sovietinės milicijos dokumentai, iš kurių matyti, kad mieste viešpatavo chaosas, tuo tarpu išbadėję milicininkai praktiškai versdavo kepyklose jiems parduoti duoną⁴⁴. Panašu, kad net ir prievartos pasitelkimas negalėjo užtikrinti maisto gavimo. Archyvuiniuose dokumentuose galima rasti ganėtinais kraupių detalių, pavyzdžiui, vienas Vilniaus milicininkas nusišovė iš alkio vidury dienos⁴⁵. Padėtis buvo ne ką geresnė ir provincijoje, kur taip pat siautė badas⁴⁶, o masinis gyvulių skerdimas buvo įprastas reiškinys⁴⁷.

Siaubingą aprašytą padėtį ir visišką bolševikų nesiskaitymą su vietinių žmonių gerove galima paaiškinti ta pačia publikacijoje plėtojama mintimi – Litbelas tebuvo revoliucijos įrankis, kurio gerovė revoliucijos kontekste nebuvo prioritetas ir šioje situacijoje vietos komunistai nematė jokio paradokso. LiBSSR naudotasi skirtingais būdais, tačiau būtent ekonominis sovietinės respublikos išnaudojimas skaudžiausiai atsiliepė vietiniams gyventojams, kurie bėgant laikui jautė vis didesnę neapykantą savo šeimininkams.

Išvados

1. Pragmatiniai, kintami, atsižvelgiant į vykstančius karinius veiksmus ir revoliucijos įvykius, interesai tapo ne tik pagrindiniu LiBSSR, bet ir iki jos buvusių sovietinių kvazivalstybių sukūrimo motyvu. Pagrindinis veiksnys, paskatinęs bolševikus reorganizuoti savo Rytų Europos periferiją į neva nepriklausomą sovietinę respubliką, buvo viltys šį valstybinį darinį panaudoti tarsi juridinį skydą nuo Lenkijos valstybės, tuo metu intensyvinusios karinius veiksmus prieš Sovietų Rusiją. Komunistų vadai Litbello sukūrimu tikėjosi išspręsti dar keletą juos kamavusių problemų: sutvirtinti itin silpną Lietuvos komunistų organizaciją, taip pat žengti žingsnį link vieno iš pagrindinių revoliucijos tikslų – politiškai suvienyti visas bolševikų užimtas teritorijas.

42 LiBSSR Liaudies komisarų tarybos dekretas dėl kovos priemonių su šiltine (data nenurodyta), in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 25, l. 52.

43 Milicijos suvestinė apie įvykius Vilniuje, siunčiama Lietuvos RKT. Vilnius, 1919-04-12, in: LCVA, f. R-246, ap. 1, b. 5, l. 4.

44 Vilniaus milicijos įsakymas. Vilnius, 1919-01-23, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 36, l. 5–8.

45 Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos centro komiteto posėdžio protokolai. Vilnius, 1919-03-02, in: LYA, f. 77, ap. 2, b. 5, l. 73–74.

46 Z. Angarietis, „Grėšia badas“, in: *Komunistas*, 1919, Nr. 18, p. 2.

47 „Liaudies Maitinimo Komisariato ĮSAKYMAS“, in: *Komunistas*, 1919, Nr. 15, p. 4.

2. Visa bolševikinė įtakos sfera, neatsižvelgiant į jos pasidalijimą respublikomis ar kitokiais politiniais vienetais, pačių bolševikų visų pirma buvo suvokiama būtent kaip politinė organizacija. Šios organizacijos centru laikytas revoliucijos židinys – Rusija, o padaliniais – likusios periferinės teritorijos. Atitinkamai Litbello ir Sovietų Rusijos santykius taip pat galima vertinti kaip santykius tarp politinės organizacijos centro ir jos padalinio. Pakartotinai reikėtų įvertinti ir Raudonosios armijos vaidmenį, nes bolševikai ginkluotąsias pajėgas suvokė pirmiausia kaip neatsiejamą politinės organizacijos dalį, o ne valstybės atributą. Ši armija buvo ne tiek karinės pajėgos, kiek itin privilegijuotas visuomenės sluoksniš, nuo kurio priklausė revoliucijos sėkmė. Pačios komunistinės organizacijos vienas iš kertinių tikslų buvo visokeriopa aprūpinti šį sluoksnį. Tai taip pat buvo ir viena iš pagrindinių Litbello užduočių, visiškai užgožusių svarbiausius vietinius poreikius.

3. Bolševikų LiBSSR vykdyta agrarinė ir maisto politika visiškai nesutapo su visuomenės poreikiais, todėl nulėmė badą ir kitus tragiškus reiškinius, nuo kurių kentėjo sovietinės respublikos gyventojai. To priežastimi tapo komunistinių vadų siekis maksimaliai panaudoti Lietuvos ir Baltarusijos materialinius išteklius revoliucijos reikmėms. Tai, ko gero, buvo daugiausia žalos sukėlusį Litbello, kaip revoliucijos įrankio, panaudojimo apraiška. Pažymėtina, kad visiškas vietinių interesų ir prioritetų ignoravimas bolševikams neatrodė paradoksalus ir buvo vertinamas greičiau kaip neišvengiama auka revoliucijos labui.

Bibliografija

- Bordiczenko S., 2020 – Stanisław Bordiczenko, „A Buffer for Soviet Russia: a Brief History of the Litbel“, in: *Revolutionary Russia*, 2020, Vol. 33, No. 1, p. 88–105.
- Laurinavičius Č., 2008 – Česlovas Laurinavičius, „Once Again on Soviet Statehood in Lithuania in 1918–1919“, in: *Lithuania Historical studies*, 2008, Vol. 13, p. 179–190.
- Тихомиров А., 2003 – Александр Тихомиров, „Взаимоотношения БССР и РСФСР в 1919–1921 гг. Протеворечивое Партнерство“, in: *Белорусский журнал международного права и международных отношений*, 2003, No. 3, p. 46–55.
- Eidintas A., Žalys A., Senn A. E., 1997 – Alfonsas Eidintas, Alfonsas Žalys, Alfred Erich Senn, *Lithuania in European Politics: The Years of the First Republic*. New York, 1997.
- Mačiulis D., Staliūnas D., 2015 – Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte*. Vilnius, 2015.
- Rudling P. A., 2014 – Per Anders Rudling, *The rise and Fall of Belarusian Nationalism 1906–1931*. Pittsburgh, 2014.
- Smith J., 1999 – Jeremy Smith, *The Bolsheviks and the National Question 1917–1923*. Helsinki, 1999.
- Šapoka G., 2013 – Gintautas Šapoka, *Vilniaus klausimas 1918–1922 liudininkų akimis*. Trakai, 2013.
- Vaitkevičius B., 1967 – Bronius Vaitkevičius, *Socialistinė Revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais*. Vilnius, 1967.
- Vakar N. P., 1965 – Nicholas Platonovich Vakar, *Belorussia, The Making of a Nation*. Cambridge, 1965.